

מקור ותרגום

אחיה סנדובסקי

את המאמר שלפניכם אתם קוראים כשהוא מתורגם. הוא נכתב במקור בעברית, עבר תהליך של תרגום לשפה האנגלית, וכך הוא מוגש לכם. מהי משמעות התרגום, מה הוא מחולל לטקסט? מהם היחסים בין המקור לבין התרגום?

במגילת תענית מובא תיאור קשה של תרגום התורה: 'בשמונה בטבת נכתבה התורה בימי תלמי המלך בלשון יוונית, והחושך בא לעולם שלושה ימים'. התרגום גורם לחושך של שלושה ימים כיוון שהוא כביכול מחשיך את המילים המקוריות, המאירות. ברגע שניסיתי להעתיק את הטקסט מהלשון בה הוא נאמר – איבדתי חלק מהמשמעות, מהרמזים הדקים, מהסוד שאותו אי אפשר לתרגם. יש טקסטים שאותם ניתן אולי לתרגם בלי לגרום לחושך בעולם. ספרי בישול, או הוראות הפעלה למכשיר חשמלי, כתובים בשפה שהיא חד משמעית, נטולת רמז או סוד, ולכן ניתן לתרגם אותם לשלל שפות ללא קושי מיוחד.

מלאכת התרגום נעשית קשה הרבה יותר כאשר מדובר בספרי שירה, בטקסט שהוא עשיר בדימויים ובסמלים. כשהמילים לא מכילות את עצמן בלבד, אלא רומזות למרחבים נוספים ומהוות 'לינקים' לעוד עולמות וזכרונות – לא ניתן לתרגם את כל אותם מרחבים ועולמות. רק המילה עצמה מקבלת מילה מקבילה בשפה אחרת, וכל מה ש-'מעבר' אובד.

על הפסוק 'ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל' (דברים ל"א, י"ט) אומרת הגמרא: 'אמר רבה: אף על פי שהניחו לו אבותיו לאדם ספר תורה, מצווה לכתוב משלו, שנאמר: ועתה כתבו לכם את השירה' (סנהדרין כ"א:). התורה נקראת שירה:

יש להבין היאך נקרא כל התורה שירה, שהוא דיבור בלשון מליצה, דידוע לכל מבין עם תלמוד דמשונה המליצה מסיפור פרזי (- פרוזה)... דבשיר אין העניין מבואר יפה כמו בספור פרזי... כך הוא טבע כל התורה שאין הסיפור שבה מבואר יפה, אלא יש לעשות הערות ופירושים לדקדוקי הלשון (הקדמה לפירוש העמק דבר, קדמת העמק, פרק ג').

מילות התורה הן שער לאין סוף. מי שלומד תורה מתוך תרגום עלול להיתקע בסופיות של המילה, בחושך, ולא לעבור בשער שנפתח דרכה אל עולמות ומרחבים אין סופיים. המתרגם שואל 'מהי משמעות המילה? מהו פירושה?', ובכך עלולה להתפספס השאלה 'מה המילה מחוללת בי? מי הוא העומד מאחוריה?'. 'לתפוס' אדם במילה, דרך ציטוט שלה או תרגום שלה, הוא מעשה שיכול למחוק את האדם המדבר, לאבד את המפגש איתו. כאשר אני תופס את א-לוהים במילה אני מסתכן בכך שלא אפגוש אותו. מעשה צמצום זה של האין סופיות, הכליאה שלה בתוך מילה, דומה מאד לחטא של עבודה זרה – עשיית פסל או תמונה כמשכן לאין סוף. ואכן, כך מתואר התרגום במסכת סופרים (פרק א'): 'מעשה בחמשה זקנים שכתבו לתלמי המלך את התורה יוונית, והיה אותו היום קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל, שלא הייתה התורה יכולה להיתרגם כל צרכה'.

עכשיו, משנוכחנו לדעת שצמצום אין סוף למילה כמוהו כעבודה זרה, עולה שאלה נוספת: מדוע רק מעשה התרגום חמור כל כך? או בניסוח אחר: מדוע אנחנו מחשיבים כתרגום רק המרה של מילה בשפה אחת אל השפה האחרת? הלא כל מילה, גם בשפה העברית, היא כבר תרגום חיוור ודל של האין סוף, המבקש להיות מובע דרכה ואיננו מצליח. גם התורה עצמה היא מעשה תרגום המבקש ללכוד את רוח א-לוהים המרחפת, מבקש ללכוד ולא תמיד מצליח. אולי זהו פשר שבירת הלוחות של משה רבינו, והסמיכות שלה למעשה העגל. משה רבינו נעשה מודע לפער העצום שבין שמיעת קול א-לוהים מדבר מתוך האש לבין לוחות האבן, למרחק שבין יסוד האש ליסוד העפר ולקרירות שמזדחלת אל המילים החרותות. ניתן להבין את שבירת הלוחות כחשש מפני הפיכתן של הלוחות לפסל (כך כתב המשך חכמה שמות, ל"ב, ט"ו). אפשרות אחרת, רדיקאלית יותר, להבנת מעשהו של משה, מצביעה על כך שאמנם הלוחות הן תורה, תורת ה' – 'והלוחות מעשה אלוקים המה והמכתב מכתב אלוקים הוא חרות על הלוחות' – אך הן לא בהכרח מספרות על הרצון העמוק של ה'. הטקסט הוא תרגום, והוא עלול להיות הפוך מהסאב-טקסט אותו לעולם לא ניתן לתרגם. לכן יש להשליך את התרגום, ולחשוף את כוונת העומק של ה' יתברך.

כי משה ראה גודל החורבן שחטאו ישראל כל כך, ועברו על כל התורה ועבדו עבודה זרה, עד שהיה משורת הדין על פי התורה להרחיק ולהאביד ישראל חס ושלוש... ועל כן השכיל משה והשליך את הלוחות לארץ... להורות שאף על פי שהם תורת אמת, אף על פי כן מאחר שעל ידם עולה על דעתו שאפס תקווה ואי אפשר להתפלל עוד על ישראל, על כן השליכם ארצה והרחיקם מעל פניו, וחיזק את עצמו להאמין שאי אפשר להשיג עמקות דעתו כלל... כי רק זהו עיקר אמיתת האמת, שלא יתרחק על ידי האמת... וזהו כל הדין דין אמת לאמיתו כאילו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית... שהעיקר הוא לדון אמת לאמיתו דייקא, לבלי לטעות את עצמו על ידי האמת (רבי נתן מנעמירוב, ליקוטי הלכות ריבית, כ"ח-כ"ט).

הקב"ה עלול למצוא את עצמו כלוא בכלא האמת, בכלא התורה - התרגום: 'מלך אסור ברהטים' – דא קודשא בריך הוא' (תיקוני זוהר קמ"ד:). משה רבינו משכיל להשליך את ה'אמת', על מנת לחשוף את ה'אמת לאמיתתה'. כך ניתן להבין את בחירתו של משה המגמגם, שמילותיו שבורות והוא כבד פה וכבד לשון, כמי שיוריד את התורה מן השמים לארץ. משה חש את האין סוף המחפש ומגשש אחר מילים ולא מוצא. רק קולות, הברות ושברי מילים מסוגלים להיות תרגום דק מספיק, שקוף מספיק – כזה שלא מכסה על המקור.

דווקא משה, בגלל הגמגום ולא למרות הגמגום, ראוי להוריד את התורה, כיוון שהוא גם ידע להשליך אותה כאשר התרגום אינו נאמן למקור. הגמרא מספרת לנו ש'לוחות ושברי לוחות מונחים בארון' (ברכות ח:). שברי הלוחות מזכירים לנו את מוגבלות השפה, ומנכיחים את קיומו של המקור שאיננו מוכל בשום תרגום. שברי הלוחות 'מדברים' עם הלוחות, ומשרים עליהם את הארת האין סוף.

אמנם, מצינו גם התייחסות אחרת, הפוכה לגמרי, לתרגום:

תרגום של תורה אונקלוס הגר אמרו... תרגום של נביאים יונתן בן עוזיאל אמרו ונזדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה... יצתה בת קול ואמרה מי הוא זה שגילה סתריי לבני אדם (מגילה, ג').

כאן התרגום הוא גילוי הסוד, גילוי הנסתר. התרגום יכול לגאול את הטקסט מעצמו, מהמעגל הסגור בו הוא עלול להיכלא. השתיקה והניגון מוזכרים על ידי רבי נחמן כדרכים להתמודד עם מוגבלות השפה, אך גם התרגום הוא שביל כזה. ניתן לומר שהמילה בשפת המקור היא צמצום ראשון, אך צמצום זה הוא נסתר, והוא משלה את הקורא לחשוב שנוגע הוא במקור. התרגום, דווקא בשל היותו מוגבל ומצמצם בגלוי – צמצום אחר צמצום – מרמז לנו על האין סוף שמעל ומעבר לכל אות. התרגום פותח את המילה, כיוון שהוא לא מתיימר להחליף אותה. דווקא הצמצום אחר צמצום רומז לנו שהצמצום אינו כפשוטו.

הדבר דומה לאירוע נוסף שהתרחש בעשרה בטבת, ומוזכר כסיבה מרכזית לצום – 'בחודש העשירי בעשור לחודש בא נבוכדנצר מלך בבל הוא וכל חילו על ירושלים ויחן עליה ויבנו עליה דייק סביב. ותבוא העיר במצור' (מלכים ב', כ"ה א'). העיר ירושלים כבר מוקפת חומה, היא כבר לב העטוף בתרגום (זאת ירושלים שמתיה בתוך הגויים, והיא לב בבחינת דברו על לב ירושלים'. ליקוטי מוהר"ן כ'). המצור שבונה נבוכדנצר הוא בעצם חומה על חומה, תרגום על תרגום. מחד, המצור (כמו התרגום) כולא את הלב, את האין סופיות, ולא מאפשר כניסה ויציאה. הוא מקפיא את העיר וגוזר עליה גזר דין מוות. מאידך, הלא העיר כבר מוקפת חומה? הלא העיר כבר סגורה בתוך עצמה (כמו המילה), ולא משמשת היכל לאין סוף? ניתן להסתכל על המצור ככזה שבא למוטט את החומה ולחשוף את המקור, תרגום אחר תרגום, ואולי אפילו חיבוק (מכאוב מאד) שלוחץ על חיבוק שמגונן ועוטף, אך עדיין מסתיר, עד ששניהם נופלים והלב השומר לא להיפגע מתגלה ופועם: 'פרזות תשב ירושלים מרוב אדם ובהמה בתוכה, ואני אהיה לה נאום ה' חומת אש סביב, ולכבוד אהיה בתוכה' (זכריה, פרק ב'). בכך מתגלה התרגום כנאמן למקור וכחושף אותו – אולי יותר מן המילה עצמה.

העמקה נוספת בעניין התרגום נוכל למצוא בדברי האריז"ל: 'ויפל ה' א-להים תרדמה על האדם וישן, ויקח אחת מצלעותיו ויסגור בשר תחתונה. תרדמה גימטרייה תרגום'. (עץ חיים שער ל"ד פרק ב').

התרגום הוא תרדמה, ולצד תפיסת התרדמה כהפחתת חיים, כזמן בו האדם איננו מופיע בשלמותו ובשיא כוחו, קיימת הידיעה שבזכות תרדמה זו נבראה האשה – חווה. התרגום הוא היכולת לתקשר עם משהו אחר, להתקשר עם משהו אחר, לדעת שהמילה שלי חייבת להתרגם כדי שתוכל להיות מובנת, כדי שיוכל להיווצר דיאלוג. אדם הראשון חייב לישון על מנת שהאשה תינסר ממנו, ומחיבור של גב לגב יוכל להיווצר חיבור של פנים אל פנים. אני חייב להירדם, לתרגם את עצמי למשהו קהה יותר, חלש יותר, כדי שהמלים שלי יוכלו לפגוש מילים של משהו אחר, ולא יישארו כלואות בתוך עצמן, במעין שפה פנימית. כאשר נופלת התרדמה – התרגום, נבראת חווה ונברא הדיבור: 'וזהו חווה לשון דיבור, כמו שכתוב ולילה ללילה יחוה דעת' (ליקוטי מוהר"ן י"ט). החושך, שהוזכר בתחילת דברינו כדבר רע הנגרם בגלל התרגום, יכול להיחשב כעת כמרחב חשוך, כלילה. הלילה מאפשר ניכור, היעדר פנים ותחושת קרירות ומקריות – 'כי לשון תרגום הוא אחוריים של הקדושה' (האר"י, פרי עץ חיים, שער הנהגת הלימוד פ"א); אך הוא מאפשר גם התרחשויות של התקשרות וייחוד, של מפגש שלא נתקע במילים כלואות וכולאות. הלילה והחושך מביאים איתם את המבט העקיף ואף את העיניים העצומות; את השתיקה, וגם את הדיבור המתורגם. כל אלו מאפשרים את הארת האור המקיף. זוהי הארה שלא נכנסת עד הסוף להבנה וללב, זוהי מילה שבשל היותה

מתורגמת לא מצליחה להיות מובנת עד הסוף, אך היא מקבלת השראה מסביב, כמעין הילה. על כך כתב יחזקאל-ל' יונוגה לו סביב': יש הארה שמקיפה ומסובבת, והיא נקראת נוגה. יואונקלוס הגר שהיה מבחינת נוגה, רצה לתקן אותם, ועשה התרגום שהוא ממדנו לכלול אותו עם הקדושה' (של"ה, עשרת הדברות, מסכת שבת, תורה אור). ההארה המקיפה הזו באה לעיתים דווקא כשחסר האור הפנימי, הממלא בתוכן ובמובנות ומתיישב על הלב. התרגום, החושד במילה ומבקש לחשוף את שמאחוריה – ייכשל אמנם בהעברת האור הפנימי, אך דווקא בשל כך יבקש את ההארה המקיפה, זו המכירה באין סוף ובמוגבלות המילה. זוהי ברית המילה: לחתוך את המילה, ולבקש את האין סוף. התרגום הוא תנאי לזוגיות בין אדם לחווה, בין איש לאשה, אך הוא גם תנאי לשותפות ביני ובין הקב"ה.

על אף שעשרה בטבת נקבע כיום צום בשל תחילת המצור ותרגום התורה, הנביא מספר שיום זה עתיד להתהפך לטובה: 'כח אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים' (זכריה ח', י"ט). התרגום יתגלה כמביא אור גדול אל שפת המקור, הלילה יצחק עם היום, לששון ולשמחה ולמועדים טובים.